

УДК 347.453

Грабар Наталія Михайлівна –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ

Nataliia M. Hrabar –

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Institute of Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(26 Horodotska Street, Lviv, 79007, Ukraine)

Інститут поруки: дискусійні аспекти функціонування

У статті звернуто увагу на те, що провідне місце серед традиційних способів забезпечення виконання зобов'язання займає порука. Цей спосіб можна трактувати по-різному, а саме: як грошову відповідальність; як будь-яку відповідальність у вигляді здійснення за боржника його дій; як договір або як і договір, і відповідальність. Порука є одним із найефективніших та найзабезпечувальних способів, тому що виконання зобов'язання забезпечується не просто грошима чи якимось майном, а за допомогою залучення додаткової особи - поручителя.

Ключові слова: порука, відповідальність, договір, зобов'язання, кредитор, боржник.

N.M. Hrabar Institute of Guarantee: Discussion Aspects of Functioning

The article draws attention to the fact that the leading place among the traditional ways of ensuring the fulfillment of an obligation is occupied by a surety. This method can be interpreted in different ways, namely: as monetary responsibility; as any responsibility in the form of carrying out his actions for the debtor; as a contract or as both a contract and a liability.

Suretyship is one of the most effective and most secure ways, because the fulfillment of the obligation is ensured not just by money or some property, but by the involvement of an additional person - the guarantor.

It is worth noting that only a valid claim can be secured by a guarantee. Since it has an accessory (additional) character, invalidation of the main obligation, for the purpose of which the contract of suretyship was concluded, entails the indisputable invalidity of sureties as well. The contract of suretyship begins to perform its function when the debtor violates the main contract, that is, from the moment of its non-fulfillment or improper fulfillment. In contrast to a penalty or deposit, the surety is not aimed at stimulating or encouraging the debtor to properly fulfill his duty, its security function is manifested in another way. With the help of a surety, the creditor receives additional guarantees of the fulfillment of the obligation, i.e. the guarantor is responsible to the creditor for the breach of the obligation by the debtor.

A guarantee by its legal nature is an accessory obligation, that is, derived from the main one. Such a determining feature of suretyship is defined doctrinally, despite the absence of the concept of accessory in civil legislation. The additional nature of suretyship is that the invalidity of the main obligation causes the invalidity of the deed regarding its security, and the invalidity of the surety, in turn, does not cause the invalidity of the main obligation.

Keywords: guarantee, responsibility, contract, obligation, creditor, debtor.

Постановка проблеми. У зв'язку з визначенням Україною інтеграції до Європейського Союзу (далі – ЄС) як стратегічної мети, включаючи членство в цьому міжнародному об'єднанні, важливим завданням юридичної науки є приведення вітчизняного законодавства у відповідність до права

Європейського, що зумовлює реформування правової системи країни в цілому [4, 23], і також це відноситься до інститутів цивільного права. Розвиток кредитування в Україні все більше набирає обертів як механізм, що застосовується як і суб'єктами господарювання, даючи змогу для залучення допоміжних коштів та відповідно

розширення діяльності, так і пересічними громадянами у процесі забезпечення власних потреб з підтримки достатнього рівня життя [5, 136].

Адекватний зв'язок між боржником та кредитором повинен базуватися на принципах забезпеченості та поверненості, що дасть змогу мінімізувати ризики та захистити інтереси останнього. Способи забезпечення виконання зобов'язань становлять підґрунтя виконання цих принципів, стимулюючи боржника до належної правової поведінки, та дозволяють реалізувати мету правовідносин [5, 136].

Одним з найстаріших, разом з тим найпоширеніших способів забезпечення виконання зобов'язання є порука, що поряд із завдатком та неустойкою використовувалася та досліджувалася ще римськими цивілістами. Проте наявність суперечливої судової практики, а також необхідність підвищеної уваги до охорони прав кредитора зумовлює науковий інтерес до проблематики і на сучасному етапі розвитку законодавства.

Мета статті - саме тому, метою статті є виділення недоліків законодавчого регулювання та дискусійних питань розуміння інституту, аналіз поняття та змісту поруки, що буде здійснено, зокрема, на основі праць І. Й. Пучковської [7], О. П. Карасави [6], М. Р. Габріадзе [8].

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що, згідно зі ст. 509 ЦК України договірне зобов'язання - це певне правовідношення, в якому одна сторона, а саме боржник, зобов'язана вчинити на користь другої сторони, а саме кредитора, певну дію або ж утриматися від вчинення дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [3]. Способи забезпечення виконання договірних зобов'язань не просто гарантують виконання зобов'язання, вони стимулюють боржника до належного здійснення дій, покладених на нього. Ці заходи встановлюються за згодою сторін.

У ЦК України закріплено перелік способів забезпечення виконання зобов'язань, проте він не є вичерпним. Поряд із передбаченими законом способами забезпечення виконання зобов'язань сторонами у договорі можуть бути визначені й інші способи забезпечення.

Відповідно до законодавства України виконання зобов'язань може забезпечуватися неустойкою, заставою, порукою, притриманням, гарантією, завдатком, довірчою власністю тощо.

Провідне місце серед традиційних способів забезпечення виконання зобов'язання займає порука. Цей спосіб можна трактувати по-різному, а саме: як грошову відповідальність; як будь-яку відповідальність у вигляді здійснення за боржника його дій; як договір або як і договір, і відповідальність. Порука є одним із найефективніших та найзабезпечувальніших способів, тому що виконання зобов'язання забезпечується не просто грошима чи якимось майном, а за допомогою залучення додаткової особи - поручителя.

Згідно зі ст. 553 ЦК України, порука - це договір, відповідно до якого поручитель ручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку [3]. Варто зазначити, що лише дійсна вимога може забезпечуватись порукою. Так як вона має акцесорний (додатковий) характер, то визнання недійсним основного зобов'язання, заради забезпечення якого було укладено договір поруки, тягне за собою беззаперечну недійсність і поруки [1, с.126]. Договір поруки починає виконувати свою функцію при порушенні боржником основного договору, тобто з моменту невиконання чи неналежного його виконання.

На відміну від неустойки чи завдатку порука не спрямована на стимулювання чи заохочування боржника до належного виконання свого обов'язку, її забезпечувальна функція проявляється в іншому. За допомогою поруки кредитор одержує додаткові гарантії виконання зобов'язання, тобто поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником [2, с. 231].

Невирішені раніше проблеми. Хочеться зауважити на різні трактування поняття «поруки», і різні дискусії щодо тлумачення даного поняття, значить виникає проблематика вивчення та узагальнення даного поняття. І хотілося б звернути увагу на міжнародний досвід вивчення цивільно-правового регулювання правовідносин поруки у Франції та Німеччині.

Основні аргументи недосконалості визначення сформульовано О. П. Карасавою, який зауважує, що при визначенні будь-якого поняття, явища чи предмета визначення повинно

надаватися за допомогою інших загальновідомих категорій, відмінних від самого поняття, яке розкривається. Використана в Цивільному Кодексі України конструкція «поручитель поручається» не розкриває суті правовідносин поруки, адже вона полягає у відповідальності за зобов'язанням боржника [6, с. 204].

Крім того, обов'язки боржника, які впливають із цивільно-правових та господарсько-правових правочинів, в юридичній науці називаються зобов'язаннями. Договір поруки має похідний характер від основного зобов'язання, тобто витікає із зобов'язальних правовідносин, а тому доцільніше було б зазначити, що поручитель відповідає перед кредитором боржника за виконання ним своїх зобов'язань, а не обов'язків [6, с. 204].

Порука за своєю правовою природою є акцесорним зобов'язанням, тобто похідним від основного. Така детермінуюча риса поруки визначена доктринально, незважаючи на відсутність поняття акцесорності в цивільному законодавстві. Додатковий характер поруки полягає в тому, що недійсність основного зобов'язання спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, а недійсність поруки у свою чергу не спричиняє недійсність основного зобов'язання [5, 137].

Акцесорність також підтверджується існуванням положень, що визначають обсяг відповідальності поручителя, який є еквівалентним обсягу відповідальності боржника, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Крім того, зобов'язання поручительства припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання [3].

М. Р. Габріадзе вважає обставину, що основне зобов'язання не є для поручителя особистим істотною для визначення природи договору поруки, роль якого полягає у відповідальності за чужим зобов'язанням. Іншими словами, виконання основного зобов'язання не лягає на майно поручителя, який виконує своєрідну «транзитну» роль, просячи компенсацію виконаного через суброгацію вимоги [8, 76].

Конструкція поруки має вигляд особистого засобу забезпечення зобов'язання, тобто такого, що стимулює боржника до належного виконання через існування

можливості пред'явлення до нього вимог з боку іншої особи.

На думку Л. С. Шимон порука, як особистий вид забезпечення виконання зобов'язання, при захисті прав кредитора поступається надійністю речовим видам забезпечення виконання зобов'язань, зокрема заставі та притриманню, які надають кредиту право самому звернути стягнення на певну річ (заставлене майно або притримувану річ боржника), що не залежать від волі поручителя [9, 340].

Проте з цією позицією не можна цілком погодитися. Прив'язка саме до особи поручителя створює додаткові гарантії для кредитора у разі відсутності майна у боржника для задоволення вимоги. Саме платоспроможність поручителя лягає в основу правовідносин [5, 137].

Незважаючи на те, що правове регулювання відповідальності поручителя врегульовано належним чином цивільним законодавством, на практиці є недоліки, які судами трактуються неоднозначно, що створює перешкоди для кредитора в задоволенні своїх матеріальних потреб [10, с. 75].

Аналіз судової практики останніх років свідчить, що доволі часто трапляються випадки, коли договори поруки укладаються між кредитором і новим поручителем, де сам боржник не є обізнаним щодо нового поручителя та його особистості. Ця дія має конкретну мету – змінити юрисдикцію справи та підсудність спору. Проблема полягає також в тому, що українське законодавство не містить заборони на укладання такої угоди без згоди боржника, а тому такі «схеми» реалізуються за аналогією з уступкою права вимоги, яка можлива і без згоди боржника.

Якщо умовою уступки є повідомлення боржника, то у випадках із порукою боржник залишається не повідомленим до початку відповідного судового розгляду [10, с. 75].

Отже, питання правової природи договору поруки потребують додаткового вивчення задля належного врегулювання практичних аспектів застосування цього інституту [10, 76].

Варто наголосити на тому, що визначення поруки, зазначене в ЦК, є не дуже вдалим. Так, будь-яке поняття повинне надаватися за допомогою інших загальних категорій,

відмінних від самого поняття. Натомість у ст. 553 ЦК суть поруки визначається через слово «порукається». Договір поруки має похідний характер від основного зобов'язання, тобто витікає із зобов'язальних правовідносин, а тому доцільніше було б зазначити, що поручитель відповідає перед кредитором боржника за виконання ним своїх зобов'язань, а не обов'язків. До того ж, фраза «поручитель порукається» не розкриває суті поруки [10, с. 76].

Щодо міжнародного досвіду вивчення цивільно-правового регулювання правовідносин поруки у Франції та Німеччині. Німецьке цивільне уложення визначає, що за договором поруки поручитель зобов'язується перед кредитором третьої особи відповідати за виконання останньою свого зобов'язання [11].

У ст. 2011 Цивільного кодексу Франції зазначено, що «той, хто стає поручителем за зобов'язанням, бере на себе відповідальність перед кредитором за виконання цього зобов'язання боржника, якщо сам боржник його не виконає» [12].

Зазначені вище законодавчо закріплені норми права зарубіжних країн дають більш точну та зрозумілішу сутність договору поруки, і досвід цих країн може бути запозичений у вітчизняне законодавство.

Як ми побачили, у навчальній літературі зазначається, що договір поруки може виступати як додаткове зобов'язання для забезпечення належного виконання умов договору. У такому разі поручителем буде не сторона за договором, а третя особа, визначена укладеним договором як поручитель [10, с. 77].

Є також думка, згідно з якою порука може бути оформлена як договір, що укладається між основним боржником і поручителем на користь третьої особи – кредитора за основним боргом. Порука розглядається як додаткове зобов'язання, яке може виникати на підставі договору або в силу інших обставин. Учасником цього договору є інша особа, оскільки договірні відносини виникають між головним кредитором і поручителем [13, с. 115].

Варто також зазначити, що наявність договору поруки, укладеного тільки між кредитором і поручителем, не є достатньою правовою підставою для існування акцесорних

правовідносин поруки, оскільки його приписи не можуть

вплинути на права й обов'язки боржника, у т. ч. щодо оплати послуг поручителя [14, с. 52].

Відсутність єдиного підходу до порушеного питань правової природи договору поруки створює ряд перешкод для формування єдиної судової практики з цього приводу. Дійсно, згідно з ч. 3 ст. 554 ЦК поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

У ст. 547 ЦК встановлено, що правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі. Ніяких інших умов щодо форми договору, тим більше порядку його укладення як дво- або тристороннього правочину, ЦК не містить [10, с. 77].

У зв'язку з цим і для полегшення захисту прав кредитора пропонувалося договір поруки посвідчувати в нотаріальному порядку. Відповідно, у разі невиконання поручителем свого обов'язку перед кредитором добровільно має місце судовий спір, якого можна було б уникнути, якби договір поруки був нотаріально посвідчений, нотаріальною дією було би вчинення виконавчого напису нотаріуса [15, с. 18]. Це могло б мати місце для задоволення інтересів кредитора, проте не враховує інтереси боржника. Так, можемо спостерігати значне зловживання кредитором своїми правами, також не є винятком випадки рейдерства. Оскільки в законодавстві закріплена можливість існування договору лише між кредитором і поручителем, виникає питання щодо необхідності враховувати волю та інтереси боржника під час укладення договору поруки. У юридичній літературі з приводу цього висловлюється позиція, що така згода не потрібна [16, с. 77; 17, с. 55]. Проте у судовій практиці цю обставину розглядають як підставу визнання договору поруки недійсним.

Враховуючи ст. 553–554 ЦК, договір поруки укладається кредитором за зобов'язаннями, які забезпечуються порукою, і поручителем. Оскільки позичальник не є стороною договору поруки, чинне законодавство України не передбачає обов'язку кредитора чи поручителя отримувати згоду позичальника на укладення договору поруки [10, с. 77]. Водночас це не означає, що за позовом позичальника такий договір поруки не може бути визнано недійсним, якщо буде доведено, що він звужує його права, зокрема передбачає оплату послуг поручителя

боржником відповідно до вимог ст. 558 ЦК, чи доведено

зловмисну домовленість кредитора з поручителем тощо. Інше питання, що довести таку домовленість майже неможливо. У науці цивільного права дискусійним питанням залишається визначення правового становища поручителя як своєрідного «солідарного» боржника при порушенні договірних зобов'язань основним боржником.

На думку Габріадзе М.Р., відповідь на це питання дає ч. 2 ст. 554 ЦК, тобто відповідальність є сплатою основного боргу, процентів, неустойки, завданих кредитору [10, с. 78].

Договір поруки може захистити права кредитора у разі невиконання чи неналежного виконання боржником своїх зобов'язань, проте вітчизняне цивільне законодавство значно обмежує права поручителя щодо зменшення негативних наслідків для солідарних боржників у разі порушення зобов'язання [10, с. 78].

Висновки. Таким чином, вивчивши та оглянувши поняття інституту поруки можна зробити наступні висновки. Законодавче визначення поруки потребує законодавчого вивчення та вдосконалення. По-друге, порука є особистим акцесорним способом забезпечення виконання зобов'язань. По-третє, відповідальність поручителя має важливу правову ґрунтовність та тлумачиться як обов'язок забезпечити виконання зобов'язання боржника перед кредитором. Функціональне значення інституту поруки – забезпечення і захист інтересів кредитора та компенсацію його майнових втрат – зумовлює необхідність подолання недоліків в регулюванні та досягнення консенсусу доктринального бачення.

Список використаних джерел:

1. Кобзар Н. І., Лаухіна Л. М., Скачедуб С. А. Особливості застосування засобів забезпечення договірних зобов'язань. *Економічний простір*. 2018. № 140. С. 120-131.
2. Цивільне право України: навчальний посібник. За ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.
3. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 4044. ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Атаманчук І.В., Ковальчук Ю.І. Окремі аспекти уніфікації процесуального права України як чинник гармонізації національного права в умовах європейської інтеграції. *Часопис Київського університету права*. 2018. С. 23–28.
5. Чуєнко В. І., Косинський С. В. Дискусійні аспекти функціонування інституту поруки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021 р., № 3 (73). С. 136-139.
6. Карасава О. П. Порука як спосіб забезпечення виконання кредитних зобов'язань: теоретичні та практичні аспекти. *Економічна теорія і право*. 2015. № 3 (22). С. 203-217.
7. Пучковська І. Й. Щодо правової природи обов'язку поручителя. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4. С. 141-149.
8. Габріадзе М. Р. Договір поруки як спосіб забезпечення зобов'язання: цивільно-правовий аспект. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2020. № 10/2020. С. 75-80.
9. Шимон Л. Зміст та надійність поруки як виду забезпечення виконання зобов'язання. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 19 лют. 2016 р.)*. 17 Харків: Право, 2016. С. 338–340.
10. Габріадзе М.Р. Договір поруки як спосіб забезпечення зобов'язання: цивільно-правовий аспект. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 10/2020. С. 75-80.
11. Цивільне право. Тихоокеанський державний університет. URL: http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio63/ (дата звернення: 21.08.2024).

12. Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона) 1804 г. Тихоокеанський державний університет. URL: http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio49/ (дата звернення: 21.08.2024).
13. Гридчук Д.М., Олійник В.О. Забезпечення кредитних зобов'язань у діяльності банків. Київ: Істина, 2001. 256 с.
14. Глібко С.В. Проблеми забезпечення виконання зобов'язань при здійсненні банківських операцій. *Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності*. Харків: ПФ Поиск, 2002. С. 51–55.
15. Ємельянова Л.В. Трансформації поглядів римських юристів на характер забезпечення належного виконання договірних зобов'язань. *Сучасні тенденції розвитку держави та права України*. 2008. Вип. 2. С. 17–28.
16. Міхно О. Підстави цивільно-правової відповідальності у разі порушення договірних зобов'язань. *Підприємництво, господарство, право*. 2013. № 7. С. 76–79.
17. Крат В.І. Специфіка виконання обов'язку боржника іншою особою. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2012. № 3 (63). С. 54–47.

References:

1. Kobzar N. I., Laukhina L. M., Skachedub S. A. Osoblyvosti zastosuvannya zasobiv zabezpechennia dohovirnykh zobov'iazan. *Ekonomichnyi prostir*. 2018. № 140. S. 120-131.
2. Tsyvilne pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk. Za red. H.B. Yanovytskoi, V.O. Kuchera. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2011. 468 s.
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2003. №№ 4044. st. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Atamanchuk I.V., Kovalchuk Yu.I. Okremi aspekty unifikatsii protsesualnoho prava Ukrainy yak chynnyk harmonizatsii natsionalnoho prava v umovakh yevropeiskoi intehtatsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2018. S. 23–28.
5. Chuienko V. I., Kosynskyi S. V. Dyskusiini aspekty funktsionuvannya instytutu poruky. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*. 2021 r., № 3 (73). S. 136-139.
6. Karasava O. P. Poruka yak sposib zabezpechennia vykonannya kredytnykh zovov'iazan: teoretychni ta praktychni aspekty. *Ekonomichna teoriia i pravo*. 2015. № 3 (22). S. 203-217.
7. Puchkovska I. Y. Shchodo pravovoi pryrody obov'iazku poruchytelia. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2007. № 4. S. 141-149.
8. Habriadze M. R. Dohovir poruky yak sposib zabezpechennia zobov'iazannia: tsyvilno-pravovyi aspekt. *Pravovi novely. Naukovyi yurydychnyi zhurnal*. 2020. № 10/2020. S. 75-80.
9. Shymon L. Zmist ta nadiinist poruky yak vydu zabezpechennia vykonannya zobov'iazannia. *Aktualni problemy pryvatnoho prava: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. 94-i richnytsi z dnia narodzhennia d-ra yuryd. nauk, prof., chl.-kor. AN URSS V. P. Maslova (m. Kharkiv, 19 liut. 2016 r.)*. 17 Kharkiv: Pravo, 2016. S. 338–340.
10. Habriadze M.R. Dohovir poruky yak sposib zabezpechennia zobov'iazannia: tsyvilno-pravovyi aspekt. *Pravovi novely. Naukovyi yurydychnyi zhurnal*. 10/2020. S. 75-80.
11. Tsyvilne pravo. Tykhookeanskyi derzhavnyi universytet. URL: http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio63/ (data zvernennia: 21.08.2024).
12. Tsyvilnyi kodeks Frantsii (Kodeks Napoleona) 1804 h. Tykhookeanskyi derzhavnyi universytet. URL: http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio49/ (data zvernennia: 21.08.2024).
13. Hrydzhuk D.M., Oliinyk V.O. Zabezpechennia kredytnykh zobov'iazan u diialnosti bankiv. Kyiv: Istyna, 2001. 256 s.
14. Hlibko S.V. Problemy zabezpechennia vykonannya zobov'iazan pry zdiisnenni bankivskykh operatsii. *Zlochyyny u sferi kredytno-finsan-sovoi ta bankivskoi diialnosti*. Kharkiv: PF Poisk, 2002. S. 51–55.

15. Yemelianova L.V. Transformatsii pohliadiv rymskykh yurystiv na kharakter zabezpechennia nalezhnoho vykonannia dohovirnykh zobov'iazan. *Suchasni tendentsii rozvytku derzhavy ta prava Ukrainy*. 2008. Vyp. 2. S. 17–28.

16. Mikhno O. Pidstavy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti u razii porushennia dohovirnoho zobov'iazannia. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo, pravo*. 2013. № 7. S. 76–79.

17. Krat V.I. Spetsyfika vykonannia obov'iazku borzhnyka inshoiu osoboio. *Mala entsyklopediia notariusa*. 2012. № 3 (63). S. 54–47.